

rolt kíméletlen terror. Döntően ez az oka, hogy a hadsereg meghatározó szerepének korlátozása oly nehezen ment még akkor is, amikor pedig az uralkodó osztályok érdekei, főleg külső tényezők hatására, a rendszer „szalonképessé” tételét s a terror intézményesítésével a törvényesség kereteinek megteremtését állították előtérbe. A fejezet anyaga jól illusztrálja a különböző kormányok ezirányú próbálkozásait, s rávilágít a sikertelenség okaira is.

A negyedik, egyben befejező fejezet Teleki Pál miniszterelnökségének időszakában tekinti át a katonai szervek és a hadsereg tevékenységét. Erre az időszakra esik a békeszerződés katonai rendelkezéseinek végrehajtása. A fejezet első része arról ad jól dokumentált képet, hogyan erősödött meg a hadsereg irányító és ellenőrző szerepe átmenetileg a hazai munkásmozgalom szervezésében elért kezdeti sikerek és a szovjet Vörös Hadsereg lengyelországi előnyomulásának hatására. A második rész, a békeszerződésben megszabott hadszervezetre való áttérés folyamatát ismertette, kitér a rendelkezések kijátszását célzó erőfeszítésekre.

re. Itt jegyezzük meg, hogy könyve valamennyi fejezetében minden eddigénél bőségebb adatok tükrében mutatja meg a dolgozó tömegek szembenállását a hadsereggel, s tiltakozását a katonai szolgálat ellen. A negyedik fejezet anyagából pl. világosan kitűnik, hogy a békeszerződésben engedélyezett 35 000 fős hadsereg fenntartását, a nagyarányú ellenszegülés következtében nem lehetett önkéntes jelentkezés útján biztosítani.

A negyedik fejezet befejező részében a szerző „az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről” szóló hírhedt törvényjavaslat elfogadása kapcsán érzékelteti, hogyan szorult vissza a katonai hatalom az uralkodó osztály által kívánatosnak tartott keretek közé 1921 végére. Helyesen hangsúlyozza: ez a tény nem jelentette azt, hogy a katonai erő vereséget szenvedett, csupán őrsváltás történt a polgári hatalom előtérbe kerülésével. A rendszer negyedszázados története bizonyítja, hogy a katonai vezetésnek mindvégig jelentős szerepe volt a politika alakításában Magyarországon.

Tóth Sándor

URBÁN ALADÁR

A NEMZETŐRSÉG ÉS HONVÉDSÉG SZERVEZÉSE 1848 NYARÁN

(Akadémiai Kiadó, Budapest. 1973. 426 p.)

Közel két évtizedes, rendkívül széles körű, elmélyült és bizonyára igen sok erőfeszítéssel járó tudományos kutatómunka eredményei összegeződnek Urbán Aladárnak a szakterület művelői részéről nagy érdeklődéssel várt, de a történelmi kérdésekkel nem hivatásszerűen foglalkozó, viszonylag széles olvasóréteg részéről is fokozottan igényelt monográfiájában, amely tavaly jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában.

Közismert, hogy az a megkülönböztetett figyelem, amelyet az elmúlt több mint egy évszázad történetírása, beleértve szocialista korunkét is, az 1848—49-es időszaknak szentelt, elégtelennek bizonyult a forradalom és szabadságharc minden jelentős témájának, akárcsak megközelítőleg is teljes feldol-

gozásához. Adós maradt történetírásunk olyan nagy fontosságú témának a tudományos követelményeknek megfelelő, átfogó feldolgozásával is, mint az 1848—49-es nemzetőrség és honvédség története. Ezt az adósságot törleszti, legalábbis részben, Urbán Aladár, aki monográfiájában — a fő figyelmet a szervezési kérdésekre összpontosítva — a forradalom kitörésétől 1848. szeptemberéig terjedő periódusban, tehát lényegében a Batthyányi-kormány időszakában tárgyalja a nemzetőrség és a honvédség történetét.

Arról, hogy művével milyen célt akar elérni, hadd valljon maga a szerző: „Jelen monográfia célja az — írja műve összefoglalásában —, hogy bemutassa az 1848-as nemzetőrség és honvédség szervezésének kezdeti ne-

hézségeit és eredményeit... hogy bepillantani engedjen azon folyamat kezdeteibe, amelyek eredményeként megszületett egy szabadságszerető nép régi álma: önálló nemzeti hadserege." E célkitűzés megvalósítása során a szerző, a reális kép megrajzolására, a történelmi igazság teljes feltárára törekszik, nem pedig deheroizálni akar azaz, hogy „a kicsinyességeket nem mellőző aprólékossággal” mutatja be a nemzetiség és a honvédség megalakulásának nem teljesen egyértelmű, sok kudarc és negatív jelenség közepette lezajlott folyamatát.

A nemzetiség intézményének keletkezésétől, a nagy francia forradalomtól kezdve, sajátossága — amint Urbán Aladár megállapítja —, hogy mindig forradalmi helyzetben születik meg és „követelése csak meghatározott helyzetben képzelhető el”. A szerző szerint ezzel magyarázható, hogy bár a nemzetiség intézménye a korábbi, külföldön lezajlott polgári forradalmakból ismert volt Magyarországon 1848 előtt is, a nemzetiség, mint követelés, mégis újszerűen hangzott és csak 1848. március 12-én nyert megfogalmazást, a radikális fiatalok programjában.

„A nemzetiség elsődleges történelmi funkciója — írja a szerző — természetesen minden addigi polgári forradalomban a megszerzett politikai hatalom biztosítása volt a feudális abszolútizmussal szemben. Ebből megállapíthatjuk, hogy a nemzetiség követelésének ellenállásra is felkészülő megfogalmazói ezáltal tudatosan a Bécsnek engedelmessé váló állandó hadsereg ellensúlyát kívánták létrehozni.”

E funkció felismeréséből adódott, hogy a március 15-i pesti forradalom, 12 pontba foglalt követeléseik közül, az elsők között vívta ki a nemzetiséget.

Urbán Aladár monográfiájában a nemzetiség szervezésének problémaköréből elsőnek a nemzetiség spontán alakulását veszi szemügyre. Ez a folyamat a március 15-i forradalommal a fővárosban kezdődött, majd a forradalom hullámjainak gyűrűzésével együtt, néhány napon belül kiterjedt a vidékre is.

Amennyire egyértelműen pozitívan ment végbe a nemzetiség spontán alakulása a fővárosban, legalább annyira ellentmondásos volt ez a folyamat vidéken.

A monográfia a vidék reagálását a nemzetiség alakítására szinte kizárólag társadalmi szempontból vizsgálja és e tekintetben főként a volt jobbágyok hangulatát, magatartását tartja érdekesnek. A nemzetiség azonban a márciusi forradalom nemzeti követelése és célkitűzése is volt, a reagálás feltárása tehát mind a vidéken, mind a fővárosban, ilyen értelemben is kívánatos és indokolt lett volna.

A monográfia részletesen foglalkozik a nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitájával, amely valamilyeni törvényjavaslat közül a legtovább tartott és főleg egyetlen kérdés körül éleződött ki: kinek a kezébe adjanak fegyvert.

A nemzetiség viszonylag spontán szerveződésének időszaka nagyjából április közepéig, a Batthyány-kormány Pestre költözéséig, illetve hivatalba lépéséig tartott. Ettől kezdve a már meglévő kb. 55—60 ezer főnyi, lőfegyverrel csak negyedrészen ellátott nemzetiség ideiglenes jellege megszűnt. Irányítását és az április 11-én szentesített XXII. törvénycikknek megfelelő, országos szervezését — kizárólagos jogkörrel — a kormány vette kezébe, személy szerint Batthyány Lajos, aki feladatát az április 20-án létrehozott Országos Nemzetiségi Haditanácsra támaszkodva látta el.

A monográfia az április 21-én elrendelt nemzetiségi összeírás problémáit és visszasságait elemezve megvilágítja, hogy sokhelyütt felmentették azokat, akiket a törvény nemzetőri szolgálatra kötelezett, ugyanakkor a census mértékét el nem érő, de „érdekelteknek és méltóknak” ítélt jobbágyokat, sőt zselléreket is bekényszerítették a nemzetiségbe. Nem volt egyértelmű a felmentésre jogosultak, illetve a „gazdai hatalom alatt állók” megítélése sem. Az Urbán Aladár idézte megyei jelentések egy része a nemzetőri szolgálatot burkolt katonáskodásnak tekintő véleményekről, illetve az osztályellentétekből fakadó ellenszenvről vagy egyenes szembeszövegéről tanúskodik, egy jelentős hányaduk pedig a korábban csak elvétve tapasztalt, nemzeti ellentétekről, sőt a nemzetiségek szembefordulásáról tudósít.

A szerző a Nemzetiségi Haditanácshoz felterjesztett, de csak hiányosan létező összeírásai lajstromokból arra a

megállapításra jut, hogy 1848 elején a nemzetőrség létszáma (Erdélyt nem számítva) 350—380 ezer körül mozgott, szeptember elejére pedig elérte a 400 ezret. Ennek a — részben a szerző becslése alapján született — számadatnak a realitását látszik alátámasztani egy későbbi, 1848 október—novembereből fennmaradt kimutatás, amely 442 ezer nemzetőrt említ.

A monográfiából kitűnik, hogy a nemzetőrség szervezeti egységének megvalósítása során a polgárőrségek feloszlásával együtt felszámolták a kormány számára nem kívánatos baloldali, forradalmi nemzetőralakulatokat is.

A szerző a probléma nagyságához és jelentőségéhez méltó elmélyültséggel tárgyalja azokat az erőfeszítéseket, amelyeket Batthyány miniszterelnök irányításával a kormány és a Nemzetőrségi Haditanács, 1848 tavaszán és nyarán, a nemzetőrség felfegyverzése és kiképzése érdekében kifejtett. A hazai lőfegyvergyártás felfuttatása a tárgyalt időszakban szinte alig járt eredménnyel, így a nemzetőrség számára lőfegyvereket elsősorban a császári haderő magyarországi fegyvertáraiból és a külföldön vásárolt fegyverekből biztosítottak. Az erőfeszítések ellenére legfeljebb minden 8.—9. nemzetőrnek jutott lőfegyver, vagyis a nemzetőrség zömét szálfegyverekkel szerelték fel, s azok között is a kaszák domináltak.

A nemzetőrség kiképzéséhez mindekelőtt tisztekre volt szükség. A monográfia megállapítja, hogy jőllehet 1848. szeptember 21-ig 154 nemzetőri őrnagyot neveztek ki, továbbra is tisztványt mutatkozott.

A századosok és annál alacsonyabb rangú tisztek választása nem egy esetben az osztályellentétek kiéleződése közepette zajlott le, és gyakoriak voltak a visszaélések.

A szerző foglalkozik a nemzetőrségi lovasság és tüzérség szervezésének kérdéseivel is.

Urbán Aladár a nemzetőrségnek a tábori szolgálaton kívül ellátott egyéb katonai vagy karhatalmi feladatait áttekintve megállapítja, hogy a paraszti földfogalások és más. a paraszti-földesúri osztályellentétekből fakadó mozgalmak ellen a nemzetőrséget csak elvétve alkalmazták.

A monográfiának a nemzetőrség szervezésével foglalkozó része a nem-

zetőrség tábori szolgálatát és átszervezését tárgyaló fejezettel zárul.

A nemzetőrség részleges mozgósítása és táborba szállása a Délvidéken, 1848 június elején kitört szerb felkelés miatt vált szükségessé. A lényegében kötelező mobilizáció sokfelé nem volt népszerű, amiben közrejátszott a várható többhetes kiesés a nyári dologidőben, a sorozás, illetve kijelölés, a tehetősek helyettesállítási lehetősége, a szolgálatra nem kötelezettek táborba kényszerítése, a felmentéseknél tapasztalt részrehajlás stb. Részben ezzel magyarázható, hogy egyes megyékből az előírtnál kevesebb nemzetőr szállt táborba, több megye pedig el sem indította nemzetőrségét. Végeredményben, a tervbe vett 30—35 ezer helyett csak mintegy 22 ezer nemzetőr tartózkodott a délvidéki táborokban, a Drávánál pedig kb. 25 ezer.

Súlyos gondot okozott mind a hadvezetésnek, mind a megyéknek, hogy a nemzetőrök rövid, alig 3—4 hetes tábori szolgálatot vállaltak, tehát gyakran került sor váltásra.

A délvidéki hadszínterre vitt nemzetőröknek a gyakori váltásból is eredő alacsony harcértéke miatt a kormánynak augusztusban fel kellett hagynia a kötelező mozgósítással. Batthyány miniszterelnök a Drávan túli eseményektől is sürgetve augusztus 13-án elrendelte, hogy a hadrafogható nemzetőrséget olyan önként jelentkezőkből állítsák ki, akik addig hajlandók fegyverben maradni, amíg „a harc tart”.

Urbán Aladár a nem minden előzmény nélküli önkéntes mobilizáció jelentőségét egyrészt abban látja, hogy a „honvéd zászlóaljokhoz hasonló — bár rövidebb szolgálati időt vállaló — megbízható szellemű fegyveres alakulatokat biztosított a kormánynak”, másrészt abban, hogy lényegében eltörölte a cenzust, s így a nemzetőrség osztályösszetételében nagy eltolódást okozott, a legszegényebb néposztályok javára.

A nemzetőrség önkéntes mobilizációja az augusztus 27-én elrendelt, új, kerületi szervezési formával párosult. A kerületi önkéntes nemzetőrségnek a táborba szállás előtti, kb. szeptember végéig tervezett felkészítéséből — elsősorban Jellasics seregének szeptember 11-i betörése miatt — vajmi kevés valósulhatott meg.

Urbán Aladár a nemzetőrség önkén-

tes mozgósítását mégis sikeresnek tartja, mivel a Pákozdnál ütközetbe bocsátkozott, kb. 13 ezres magyar sereg 40 százalékát (kb. 6500 fő) önkéntes nemzetőrök alkották, „akik a honvédekkel együtt... nemcsak a forradalmi szellemet és harci elszántságot, hanem a túlsúlyt is biztosították”.

Az önkéntes zászlóaljok harcbevételével sikerült Jellasicsot feltartóztatni anélkül, hogy kivonták volna a délvidéki hadszíntérről az ott működő honvédszászlóaljakat.

Az 1848-ban függetlenné vált Magyarország honvédelmét sem az alacsony harcértékkel bíró nemzetőrség, sem a nem eléggé megbízható sorkatonaság nem biztosíthatta. A kivívott nemzeti szabadság evidens követelménye volt tehát, hogy — ha a pozsonyi országgyűlésen el is mulasztották — a nemzeti önállóság védelmére megteremtsek „a harmadik haderőt”, az önálló nemzeti hadsereget, a honvédséget.

Urbán Aladár művének második részében, a szabadságharc honvédségének magvát képező tíz, önkéntesekből toborzott zászlóalj létrejöttét, és az 1848 szeptemberéig lezajlott történetét pergeti vissza.

A végső döntés a már korábban tervbe vett önkéntes sereg felállítására a minisztertanács május 15-i ülésén született meg, szervezésük pedig a május 16-i toborzási felhívás kibocsátásával kezdődött.

A formailag a nemzetőrség keretében született, annak kiegészítő részévé nyilvánított és kategorikusan a Nemzetőrségi Haditanács irányítása, illetve Batthyány miniszterelnök parancsnoksága alá helyezett önkéntes haderőt, a kormány az állandó nemzetőrség alakulataitól eltérő és a rendszer katonasághoz hasonló zászlóaljakból kívánta megteremteni. „Nem kétséges — írja Urbán —, hogy a sorkatonasághoz hasonlóan szervezett és kiképezett, de attól szervezetileg különálló katonai alakulatok létrehozása egy nemzeti haderő megteremtésének igényét jelentik...”

Urbán Aladár megállapítja ugyan, hogy a hadsereg egységére féltékenyen vigyázó bécsi udvar tiltakozás — és minden ellenintézkedés — nélkül vette tudomásul, hogy a nemzetőrségi törvény égisze alatt, önálló nemzeti hadsereg felállításához kezdtek hozzá Ma-

gyarországon, de nem mutat rá a kamarilla passzív magatartásának okaira.

Széles körű áttekintést nyújt a monográfia az 1848 nyarán lezajlott honvédtoborzásról, annak menetéről, problémáiról és az első zászlóaljok szociális összetételéről. A monográfia utolsó fejezete a honvédség felszerelésének, kiképzésének és táborba szállásának problémakörét tárgyalja.

A tíz új zászlóalj anyagi ellátásának pénzügyi fedezetét Kossuth biztosította, javarészt az adakozásra felhívott lakosság megajánlásaiból és a május 23-án kibocsátott kamatos kincstári utalványok révén befolyt összegekből. A honvédek felszerelése, egyenruhával és fegyverrel való ellátása még így is nagy gondot jelentett és a zászlóaljok hadrafogásáig csak részben valósult meg. Jóllehet a tiszti helyeket javarészt betöltötték, a rendelkezésre álló kevés idő miatt a zászlóaljok szinte kiképzés nélkül kerültek bevetésre a déli hadszíntéren, illetve a Dráva vonalon. Mégis, a honvédszászlóalj helyállásukkal csakhamar elismerést és hírnevet vívtak ki maguknak.

Az első 10 honvédszászlóalj közül csak kettő, az 1. és 7. honvédszászlóalj, valamint a pesti önkéntes nemzetőrök közül szeptember 23-án alakított 14. honvédszászlóalj volt ott Pákozdnál, s az ütközetben aratott győzelmet ily módon a fiatal honvédség győzelmévé is tette.

Urbán Aladár műve összefoglalásában pozitívan értékeli Batthyány, illetve az első független kormány hadügyi politikáját, azokkal — az egyébként vitatható — politikai aggályokkal és megfontolásokkal együtt is, amelyek e politikát az osztrák—magyar ellentétek idő előtti kiélezésének elkerülése érdekében korlátozták.

A szerző az összefoglalásban, Batthyáynak az önálló magyar nemzeti haderő alapjainak lerakásában vitt jelentős és szinte kizárólagos szerepét hangsúlyozva rámutat arra, hogy a közelmúlt történetírása Batthyány tevékenységét bizonyos fokú egyoldalúsággal vizsgálta, és főleg annak negatív vonásai alapján ítélte meg az „európai látókörű, határozott egyéniségű politikus” személyét.

Urbán Aladárnak a tudományos követelményeket minden szempontból ki-

elégítő, rendkívül alapos, adatgazdag, a vizsgált témát teljes mélységben feltáró monográfiáját végigolvasva aligha támadhat hiányérzetünk. Azt azonban mégis hiányolhatjuk, hogy a műben nem, vagy szinte csak jelzésszerűen kapnak megvilágítást olyan fontos, a Batthyány-kormány hadügyi politikájával, az egész 1848-as hadseregszervezéssel szorosan összefüggő, azt lényegesen befolyásoló kérdések, mint a bécsi udvar és az osztrák katonai felső vezetés, valamint a magyarországi sorkatonaság és annak parancsnokságai magatartása, reagálása, tevékenysége. A hiányérzet akkor is jogos, ha a szerző — amint összefoglalásából ki-
derül — az említett problémák feltá-

rását, részben önmaga számára is, még megoldásra váró feladatnak tekinti.

A művet tanulmányozva, talán még azt vethetjük fel, hogy amíg a monográfiában, a főleg a nemzetörség szervezésével kapcsolatban feltárt negatív jelenségeket a szerző gazdag dokumentumanyaggal jeleníti meg és bizonyítja, addig a történelmi valóság kétségkívül kimutatható pozitív tendenciáinak hitelét nem mindig támasztja alá kellő számú és súlyú forrásanyaggal.

A monográfia értékét növelik, a tárgyalt kérdések megismertetését és elmélyültebbé teszik, a műhöz kapcsolott igényes mellékletek.

Kerekes Zoltán

WILLIBALD GUTSCHE

AUFSTIEG UND FALL EINES KAISERLICHEN REICHKANZLERS

(Akademie Verlag, Berlin, 1973. 269 p.)

Kevés olyan személyiség akad az újkori egyetemes történelemben, akinek portréját a kortársi és utókori ítélet annyira ellentétes színekkel festette volna meg, mint Theobald von Bethmann Hollwegét, a junker-nagytőkés imperialista császári Németország egykori kancellárját. Bethmann Hollweg, aki 1909-től 1917 közepéig ült a birodalmi kancellári székben, s az első világháború kirobbanásáért elsősorban felelős német politika legfőbb irányítója volt, pályafutásának kezdetétől fogva a csodálat és elutasítás, a fenntartás nélküli támogató készség és a személyes denunciació ellenében megnyilvánulásainak keresztüztüében állt. Liberális polgári körök mindazon állampolgárok ellenfelének tartották, akik „haladni akarnak,” nagyburzsoá erők „okos mérsékelt reformerek” nevezték, konzervatív junkerek „Porosz-Németország” sirásójának bélyegezték. A háború idején nem kevés volt azoknak a száma, akik személyében realpolitikust véltek felfedezni, ki „belesodródva a háborúba”, a szociálistársadalmi ellentétek áthidalását kereste egy „népi császárság” perspektívájában, s az „Alldeutscher”, a rajna-westphaliai nagyiparosok és Elbán túli junker nagybirtokosok szélsőséges

imperialista hódító törekvéseivel szemben, a realitások talaján, az imperialista nagyhatalmakkal történő kompromisszumos megegyezés útján igyekezett biztosítani „Németország helyét a nap alatt”. A német imperializmus első világháborús veresége után a burzsoá-történetírás a katonai összeomlás és a novemberi forradalom legfőbb előidézőjének kiáltotta ki, mások viszont mártírnak állították be, aki áldozatul esett a Hindenburg—Ludendorff vezette szoldateszkának. A második világháború utáni idők polgári historiográfiája viszont teljesen új színezetű Bethmann Hollweg portrét vázolt fel az ítélet palettáján: ha mind ez ideig a „háborús kancellár” a birodalom elvesztője és Ludendorff tábornok a nemzet hőse volt, úgy lett hirtelen ez utóbbi minden gonoszság inkarnációja, s változott át Bethmann Hollweg az „igazság és morál”, a „béke és demokrácia”, a „népi állam” harcos bajnokává, akinek azonban „fausti” lénye alulmaradt a Legfelsőbb Hadvezetőség Mephisto-militaristáival folytatott áldatlan harcban. (Hans Herzfeld, aki 1923-ban a vereség egyetlen előidézőjének jelzőjét akasztotta rá, a 60-as években egyenesen „ellenállónak” magsztalta fel.) A nyugatnémet történeti